

Denken in voorlopigheid

Over Aurelius Augustinus

door Bart Jan van Gaart

Wanneer je over Augustinus begint, associeert men hem gewoonlijk met de erfzonde of predestinatieleer. Buiten het feit dat het denken van Augustinus over deze onderwerpen bepaald genuanceerd is, zijn er andere thema's waar hij zijn licht over heeft laten schijnen die veel meer tot de verbeelding spreken van mensen van deze tijd.

Daarbij komt dat elke denker, gelezen en begrepen moet worden in de context van zijn tijd. Dit geldt zeker voor Augustinus. Zijn leven speelt zich af tegen de achtergrond van grote politieke en godsdienstige turbulentie. Augustinus moest zich tot die omstandigheden verhouden en dat heeft hij op respect afdwingende wijze gedaan.

Om hier iets van te begrijpen, moeten we terug naar het jaar 410. Naar 24 augustus om precies te zijn. Toen vond een gebeurtenis plaats waar de 9/11 aanslagen in New York bij verbleken. De Visigoten, ook wel Westgoten genoemd namen Rome in en plunderde de stad drie dagen lang. Deze ramp is niet het begin van een tijdperk, maar het dieptepunt ervan. Weliswaar zouden de structuren van het West-Romeinse Rijk nog een tijd doormodderen, maar het was een doodstrijd die onafwendbaar tot haar einde zou leiden. De oude wereld was voorbij gegaan. Een nieuwe moest zich nog ontwikkelen. Het was een tijd van chaos en onzekerheid. Bovenal was het de clash tussen wat de Fransen noemen 'un peuple' en 'un gens.' Een volk gebaseerd op een geografisch gebied en volkeren die op basis van verwantschap met elkaar verbonden waren, een stam. In de vierde eeuw kwamen diverse stammen vanuit het Noordoosten af op de rijkdommen van het West-Romeinse Rijk. Dat deden ze omdat er op Euraziatisch continent een klimaatverandering had plaatsgevonden die in West-Europa de zeespiegel had doen stijgen. In het Aziatisch deel van het continent, zorgde die klimaatverandering er voor dat de vegetatie op de steppen veranderde waardoor er onvoldoende voedsel beschikbaar was. Het einde van de Romeinse beschaving vindt dus deels haar oorzaak in een verandering van het klimaat. Een andere belangrijke factor was dat het rijk politiek enorm verzwakt was. We kunnen dus zeggen dat de Romeinse wereld ten onder is gegaan aan klimaatverandering, massale immigratie van volkeren met een andere leef en denkwijze, en politieke instabiliteit. Dat klinkt ons bekend in de oren.

Er is nog een factor die een rol speelde in de desintegratie van het West-Romeinse Rijk. Er was een nieuwe godsdienst opgekomen, die, afhankelijk van de antipathie of sympathie van het bewind, langzaam of snel, maar gestaag groeide: het christendom. Uiteraard leidde dat tot spanningen met de aanhangers van de oude Romeinse godendienst. Zij zagen de opkomst van de christelijke religie als belangrijke bron van ellende die in die jaren over het rijk kwam.

Iedere tijd, zeker als er sprake is van turbulentie, heeft denkers nodig die met kop en schouders boven de hysterische massa uitsteken en daardoor zicht hebben op wat er werkelijk aan de hand is en hoe te reageren. Aurelius Augustinus was zo'n denker. Hij werd op 13 november 354 geboren in het stadje Thagaste, het tegenwoordige Souk-Ahras, gelegen in het grensgebied tussen wat nu Tunesië en Algerije is. Een Noord-Afrikaan dus. Volledig Romeins staatsburger, maar van Berberse afkomst. Als we zouden willen weten hoe Augustinus eruit zag, volstaat het om ergens in Amsterdam Nieuw-West uit de tram te stappen. De ouders van Augustinus hadden het financieel niet breed. Zijn vader Patricius was raadsheer, zijn moeder Monica een vroom christin. Door een weldoener van de familie waren zijn ouders in staat om Augustinus een uitstekende opleiding te laten volgen in de Retorica.

Augustinus nam zijn studie weliswaar serieus, maar ontwikkelde zich toch ook tot wat we nu een corpsbal zouden noemen. Hij feestte er lustig op los en begon op zijn zeventiende een informele relatie met een vrouw wier naam wij niet weten. Zij zou hem een zoon schenken die Deodatus (door God gegeven) genoemd werd.

Na voltooiing van zijn studie werkte Augustinus als leraar, eerst in zijn geboorteplaats Thagaste en daarna in Carthago. In die tijd werd zijn belangstelling voor de filosofie gewekt en las hij Cicero. Augustinus was vooral gefascineerd door de vraag naar God en naar de oorsprong van het kwaad. Hij sloot zich aan bij de sekte der Manicheeërs die de theodicee van het dualisme aanhingen. Naast God, gedacht als het hoogste goed, was er een entiteit van het kwaad. Goed en kwaad strenden, zo geloofden de Manicheeërs, op basis van gelijkwaardigheid met elkaar. Augustinus was, tot grote ergernis van zijn moeder, tien jaar lid van deze sekte, maar vond uiteindelijk een beter antwoord op de kwestie van goed en kwaad bij de neoplatonisten, met name bij Plotinus. Het kwaad was niet een op zichzelf staande entiteit, maar het ontbreken van het goede, veroorzaakt door de verkeerde gerichtheid van de wil van de mens.

Rond 383 besloot Augustinus dat hij zijn carrière het beste kon voortzetten in Rome. Na ook hier als leraar te hebben gewerkt, werd hij retor aan het keizerlijk hof in Milaan. Zijn moeder had hem intussen zover gekregen dat hij zijn vriendin wegzond en zou gaan trouwen met een vrouw van de juiste komaf. Niets stond een sprankelende toekomst nog in de weg. Maar er knaagt iets bij Augustinus. Het werk dat hij doet geeft geen voldoening. Hij vertelt dat hij op een dag op weg is naar het keizerlijke hof om een mooie lofrede op de keizer te houden. Hij schrijft daar over: 'Ik zou veel waardering voor die lofrede krijgen, hoewel die lofrede voor het grootste deel uit leugens zou bestaan en iedereen wist dat het leugens waren' (*Confessiones* VI,VI,9). Ook mist hij zijn vriendin over wie hij later in zijn *Belijdenissen* zal schrijven: 'Mijn wond, die door deze scheiding was geslagen, genas niet, maar na het heftigste gloeien en de hevigste pijn begon zij te ontsteken' (*Confessiones* VI,XV,25). Desalniettemin dacht hij terug hoe hij op zijn negentiende had gebeden: 'Heer geef mij kuisheid, maar nu nog niet!' (*Confessiones* VIII,VII,17). En inderdaad, de geest was zwakker dan het vlees. In afwachting van zijn huwelijk begon hij een wederom onwettige relatie met een nieuwe vrouw.

Uiteindelijk werd het Augustinus allemaal teveel. Hij kwam in wat wij nu een flinke depressie zouden noemen. Deze fase bracht grote vertwijfeling en wanhoop. De zoektocht om daar uit te komen, brachten Augustinus er uiteindelijk toe zich te laten dopen en een kuis en sober leven te gaan leiden. In Milaan had hij bisschop Ambrosius leren kennen en werd geïnspireerd door de manier waarop deze de bijbel uitlegde. Augustinus had de bijbel totdat hij Ambrosius hoorde, steeds als een verzameling slecht geschreven en onliteraire mythen beschouwd, maar nu leerde hij dat de bijbel het resultaat is van het onrustig zoeken van mensen naar antwoorden op de vragen van het leven, in God.

Op het diepst van de crisis die hij doormaakte, zonderde Augustinus zich af van familie en vrienden met wie hij in één huis woonde. In de tuin viel hij huilend neer onder een vijgenboom. Dan hoort hij uit de tuin van een aangrenzend huis een kinderstem die zingt: *tolle lege!* Dat betekent: Neem en lees! Augustinus stond op en pakte het boek met de brief van Paulus aan de Romeinen, slaat het open en leest waar zijn ogen op vallen: 'Laten wij ons gedragen als op klaarlichte dag: daarom geen schranspartijen, geen roes van dronkenschap, geen teugelloze seks, geen twist en jaloezie - kleed je met de heer, met Jezus Messias, en

laat de zorg voor het lichaam geen aanleiding geven tot begeerte' (Romeinen 13:13-14 vert. Alex van Heusden). Met deze woorden valt voor Augustinus alles op zijn plek. De crisis is tot *kairos* geworden. Augustinus weet wat hij wil, een leven gericht op het zoeken naar God. Afgezegd worden huwelijk en carrière. Een nieuw leven begint. Samen met zijn moeder Monica, zijn zoon Adeodatus, zijn broer Navigius en een paar vrienden, trekt Augustinus zich terug op Cassiciacum, een landgoed buiten Milaan dat hem door een vriend ter beschikking is gesteld. Daar viert hij op 13 november 386 zijn tweeëndertigste verjaardag. In zijn boek *Beata vita* is prachtig beschreven hoe de viering in zijn werk ging. Na een licht middagmaal, trekken allen zich terug in het badhuis en vertelt Augustinus dat hij, nadat men eerder van heerlijke gerechten voor het lichaam heeft genoten, nu gaat genieten van een aantal geestelijke gerechten die hij zal opdienen. Hij voert zijn gezelschap in een aantal filosofische stappen mee van de vraag naar het goede leven (*beata vita*) naar het antwoord in God. In *Beata vita*, ontmoeten we nog niet de doorwrochte exegeet en theoloog die Augustinus later zal worden. Hier is hij nog vooral de retor, de mooiprater, die op handige wijze zijn gezelschap mee weet te voeren in een schijnbaar spel van oorzaak en gevolg. Ongerijmdheden in de rederij worden handig gepasseerd. Van meet af aan heeft Augustinus voor ogen waar het gesprek heen moet. Allen spreken mee of worden gevraagd te spreken, maar het is duidelijk Augustinus die het gesprek leidt en de uitkomst bepaalt.

Dat zal zo blijven. Augustinus wordt het middelpunt van een groepje aanverwanten en vrienden. In de Paasnacht van 387 wordt hij tezamen met zijn vriend Alypius en zijn zoon Adeodatus, gedoopt door Ambrosius. Dan besluit het gezelschap terug te gaan naar Afrika om samen te gaan leven op het familielandgoed. In de havenstad Ostia, waar zij scheep willen gaan, stagneert de reis vanwege politieke beroering. De keizer is vermoord, er woedt een burgeroorlog en geen schip vaart uit. Tijdens het wachten overlijdt, onverwacht Monica. Zij wordt begraven in Ostia. Haar graf is in de jaren vijftig van de twintigste eeuw teruggevonden en kan bezocht worden

Moeder Monica

Enmaal terug in Thagaste, bouwt Augustinus al gauw bekendheid op als vurig pleitbezorger van het christelijk geloof. Maar het leven van studie en gebed, in de beslotenheid van familie en vrienden, bevalt hem zo zeer, dat hij zich zo weinig mogelijk daarbuiten waagt om niet het risico te lopen door het volk als priester te worden uitverkoren. Maar in 391 gebeurt toch wat hij juist trachtte te voorkomen, bij een bezoek aan de stad Hippo Regius (het huidige Bône), zestig kilometer van Thagaste, wordt hij door het volk, meer gedwongen dan gevraagd, want tegen zijn wil, priester gewijd door de oude bisschop Valerius met het vooruitzicht Valerius na zijn dood op te volgen. Valerius sterft in 395 en vanaf dat moment, tot aan zijn dood in 430, is Augustinus bisschop van Hippo. Ook daar leeft hij te midden van een gemeenschap met de priesters van zijn bisdom. Hij ervaart dat deze vorm van samenleven een paar basisafspraken nodig heeft en schrijft zijn regel die uitblinkt in zowel beknoptheid als logica. Deze regel ligt nog steeds aan de basis van vele orden en congregaties waaronder uiteraard de Augustijnen maar bijvoorbeeld ook de Dominicanen.

In zijn tijd als priester en bisschop heeft Augustinus het onwaarschijnlijke aantal van circa zesduizend preken gehouden, waarvan ons een slordige zeshonderd exemplaren zijn overgeleverd. Augustinus schreef zijn preken niet maar schrijvers aanwezig die ze verder konden deed Augustinus zelf werk is de Belijdenissen, een autobiografisch jeugd tot aan zijn doop een aantal filosofische over het geheugen, de Andere bekende werken *Drie-eenheid*.

Augustinus Augustinerkirche Würzburg

Heeft het werk van relevantie voor onze voorbeelden geven uit nog steeds grote volgens mij tot de gedachtengoed vloeit daarbij voort uit 1.

In de week na Pasen van jaar bisschop van Hippo Augustinus dagelijks leerhuis over de eerste berde brengt is allemaal

bewaard gebleven. Het is een doorlopend commentaar op de eerste Johannesbrief, in tien hoofdstukken. Hij behandelt de brief tot het begin van het vijfde hoofdstuk. In hoofdstuk VII maakt Augustinus een radicale stap. Waar Johannes schrijft dat God is liefde, vervangt Augustinus het woordje 'is' door een is-gelijk-teken waardoor de uitspraak omkeerbaar is: Liefde=God. Object en predicaat draaien zich hier om. Liefde wordt tot wat God is. Theologie wordt tot Filosofie. God is een levenswijze en een omgangsvorm. Dit zal een leidend begrip blijven in het werk van Augustinus. Maar liefde is ook een containerbegrip. De oude Romeinen en Grieken zouden het belachelijk hebben gevonden dat wij voor heel verschillende zaken maar één woord hebben: liefde. De Grieken hadden er wel zes: *eros*, onze hartstocht en begeerte; *philia*, vriendschappelijke liefde; *ludus*, de speelse genegenheid tussen bijvoorbeeld kinderen; *pragma*, de verzorgende liefde die bijvoorbeeld ouders voor hun kinderen hebben; *agapè*, de liefde die wij hebben voor de schepping en alle schepsels in zijn algemeenheid. En tenslotte *philauteo*, de positieve liefde die wij moeten hebben voor onszelf. In onze en de ons omringende talen komen al deze verschillende vormen van liefde samen in één woord: love, Liebe, amour, liefde. Maar tegelijkertijd draagt dat ene woordje alle liefde, zelfs de liefde die Augustinus God noemt, in zich. In zijn commentaar op de eerste Johannesbrief gebruikt Augustinus de Latijnse woorden *caritas* (dienende zorgzame liefde) en *dilectio* (liefde uitgedrukt als iemand eren of hoogachten). Voor Augustinus is dienen en eren dus wat God is. Door elkaar te dienen en te eren, realiseren wij God in tijd en ruimte.

Aan het begin van zijn werk *Over de Drie-eenheid* schrijft Augustinus:

*Wat mij betreft,
mij verdriet het niet te zoeken wanneer ik aarzel;
ik schaam mij niet te leren wanneer ik het mis heb.
Bijgevolg: moge ieder die dit leest,
met mij meegaan waar hij even zeker is als ik;
moge hij met mij zoeken waar hij evenzeer twijfelt als ik;*

improviseerde. Er waren zijn woorden optekenden zodat worden verspreid. Schrijven ook. En veel! Zijn beroemdste geschreven tussen 395 en 397, werk dat de periode vanaf zijn in 387 beschrijft, aangevuld met en theologische bespiegelingen schepping en de drie-eenheid. zijn *De stad van God* en *Over de*

Augustinus heeft nog steeds tijd? Ik denk het wel. Ik wil twee het denken van Augustinus die relevantie hebben en die kernwaarden van Augustinus behoren. Het ene voorbeeld het andere:

het jaar 407, hij is dan zestien en drieënvijftig jaar oud, houdt een, wat wij nu zouden noemen, brief van Johannes. Wat hij te nauwkeurig opgeschreven en

*moge hij tot mij terugkeren waar hij zijn dwaling erkent;
moge hij mij terugroepen waar hij mij ziet dwalen.
Zo gaan wij samen de weg van de liefde
en streven naar Hem van wie geschreven staat:
'Zoek altijd zijn gelaat.'*

(Aurelius Augustinus, *De Trinitate* 1,2,4-1,3,5)

Het is door deze bril dat het werk van Augustinus gelezen en verstaan moet worden. En inderdaad, in de tijd is het denken van Augustinus geëvolueerd. De veranderende tijd en de vragen waarvoor hij zich geplaatst zag vroegen daar ook om. De oude Augustinus is bepaald minder licht verteerbaar dan de jonge. Maar met in achtneming van het gestelde in bovenstaand citaat uit Over de *Drie-eenheid* toch goed leesbaar en inspirerend. Daarbij moet men bedenken dat de wereld van Augustinus in brand stond en op het punt stond ten onder te gaan. In 430, terwijl Augustinus lag te sterven, sloegen de Vandalen het beleg voor Hippo. Direct na zijn dood namen de Vandalen Hippo in en vestigden een rijk dat honderd jaar zou bestaan. De oude wereld was voorbij gegaan.

2.

Een tweede, zoals gezegd uit de eerste voortkomende gedachte van Augustinus is dat God niet los verkrijgbaar is, zoals dit bij liefde het geval is. God of Liefde (dat is dus hetzelfde) kan alleen in meervoud, samen, genoten worden. Augustinus vond het voor zijn bekering in 386 al prettig om met anderen samen te leven en zou tot zijn dood in 430 eerst als leek, later als priester maar ook als bisschop, leven in een gemeenschap. Dat was de context waarin hij dacht en werkte. Zijn denken evolueerde in de interactie met anderen, niet door eenzame contemplatie. Hij correspondeerde met vrienden en tegenstrevers en werd niet zelden om zijn zienswijze gevraagd. In die correspondentie komt een aspect van het karakter van Augustinus naar voren die we met recht stelligheid zouden kunnen noemen. Toch is het niet de stelligheid van het laatste woord. Eerder is het de stelligheid die nodig is om gedisciplineerd en samenhangend te denken en tot een standpunt te komen. Maar niet zelden zet Augustinus zelf een eenmaal ingenomen standpunt weer op losse schroeven omdat hij begrijpt dat de waarheid in dialoog gezocht (en niet perse gevonden) moet worden. Dit heeft Augustinuskenner Paul van Geest ertoe gebracht een boek over Augustinus uit te brengen onder de titel *Stellig maar onzeker* (Eindhoven 2007). De vooronderstelde onzekerheid is misschien gepsychologiseer achteraf. Ik vermoed dat Augustinus niet zozeer onzeker was, maar de weg open wilde houden voor verbetering van zijn standpunt. In die zin is hij als een leraar die het schoolbord volschrijft met allerlei boude stellingen om vervolgens de borstel er overheen te halen om de leerlingen zelf aan het denken te zetten. Dat is evengoed een veronderstelling, net als die van Van Geest, maar het plaatst zijn werk bij de lezing en receptie in deze tijd, wel in een gunstiger daglicht omdat wij hem zijn stellingen kunnen vergeven en zo open kunnen staan voor de rijke diepgang die er in zijn werk te vinden is.

Bart-Jan van Gaart

Teamlid Ekklesia Amsterdam